

5. Ковальчук І. С. Модель формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Наукові записки*. 2017. № 159. С. 173–178.

6. Маслак Л. П. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2010. 18 с.

7. Мисечко О. В. Педагогічна технологія формування вмій службового спілкування у майбутніх офіцерів-прикордонників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2006. 28 с.

8. Назаренко В. О. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності керівників Державної прикордонної служби України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Хмельницький, 2007. 20 с.

9. Тарасенко С. М. Формування фахової комунікативної культури курсантів військових інститутів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Житомир, 2013. 240 с.

Наталія ЧЕРНИШ

ВІЙСЬКОВА ДИСЦИПЛІНА ЯК КЛЮЧОВА ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ОФІЦЕРІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ АРМІЇ

Підготовка військових фахівців в Україні спирається як на багатовікові національні традиції, так і запозичений досвід. Правова освіта є важливим елементом підготовки майбутніх офіцерів, адже військова служба як особлива форма державної, чітко регламентується законами України та іншими, прийнятими на їх виконання, нормативними актами. Здатність командира управляти підрозділом пов'язана, зокрема, із рівнем його знань і розуміння правових засад функціонування держави й основ законодавства України, системи забезпечення національної безпеки, власних прав і обов'язків. Так, чинний Стандарт вищої освіти зі спеціальності 253 – Військове управління (за видами збройних сил) вимагає від випускників ґрунтовних знань про державу і право, як-от: особливості функціонування і взаємодії складових сектору національної безпеки та оборони держави й основ міжнародного права [1, с. 7].

Запорукою нормального функціонування Збройних Сил є належне підтримання правопорядку й законності у них, тобто військова дисципліна. Остання передбачає, зокрема, неухильне дотримання кожним військовослужбовцем законів, військових статутів і присяги, наказів і розпоряджень командирів. У науковій та методичній літературі високий рівень військової дисципліни часто розглядається одночасно як кінцева мета й мірило результативності правової освіти (правового виховання) особового складу [2, с. 7; 3, с. 214]. Відтак, метою цієї статті є аналіз взаємозв'язку забезпечення військової дисципліни та становлення правової освіти на різних етапах історичного розвитку армії на території України.

Із правовою освітою у підготовці офіцерських кадрів пов'язаний ряд праць вітчизняних дослідників з різних питань. Так, підтриманню загальної дисципліни у військах присвячені роботи А. Дунаєвського й В. Федоренка. Зі свого боку, організаційно-правові засади військової освіти та військового законодавства у вихованні особового складу розглядалися, відповідно С. Поляковим та Х. Ахметшиним. Окремі аспекти становлення системи підготовки військових фахівців в Україні у ХХ столітті висвітлювались І. Тичиною, І. Кириленком та ін.; аналіз і систематизацію досвіду підготовки офіцерських кадрів проводили М. Наученко, М. Нещадим та ін. Отже, наявність джерел із широкого кола питань, пов'язаних з організацією правової освіти у

вищій військовій школі та тривалий інтерес до цієї проблематики доводять її актуальність для вітчизняної педагогічної науки та практики.

Протягом різних етапів свого розвитку законодавство про військову дисципліну пристосовувалося до актуальної суспільно-політичної ситуації, настроїв населення. Історія українського війська й відповідно військової дисципліни бере свій початок з княжої доби, коли на українських землях стали простежуватись ознаки державності. Перші організовані збройні формування, що мали риси армії, були створені за часів київських князів Аскольда і Діра, Олега, Ігоря й Святослава. Основу війська склали скандинавські варяги, споріднені міцним воєнним братерством. Усередині війська відносини регулювались звичаєм, що був єдиним джерелом права на цьому етапі української державності. Саме за прикладом варягів формувалася княжа дружина. Родоплемінні відносини, засновані на принципі беззаперечного підкорення молодших старшим, сприяли підтриманню військової дисципліни в Київській Русі. Військова дисципліна ґрунтувалася на особистій відданості підлеглих правителю й могла бути повністю забезпечена лише завдяки абсолютній централізації управлінських повноважень в князя та його найближчого оточення. У цей період набули поширення різноманітні кодекси честі й присяги на вірність як елемент забезпечення дисципліни серед воїнів. Порушення таких правил або обітниць тягнуло за собою покарання, тоді як віддана служба й відвага в бою, могли заохочуватися даруванням майна або привілеїв. До кращих історичних зразків вітчизняної армії слід віднести козацьке військо, що найбільш активно функціонувало та відстоювало інтереси української державності в XVI-XVII століттях. Проте, так само, як і за часів Київської Русі, у регулюванні військової справи писані закони та військові статuti, здебільшого, не застосовувалися. Натомість, діяли стародавні звичаї, а при розв'язанні суперечок козаки вдавалися до здорового глузду. Незважаючи на існування окремих зразків писаного права (універсали гетьманів), питання військової дисципліни визначалося козацькими традиціями та правовим звичаєм, а спроби формалізувати дисциплінарні процедури розцінювались запорожцями як зазіхання на їх права й не набули поширення. У наступні століття питання військової дисципліни регулювалося законодавством держави, під владою якої опинилися українські території, насамперед, Московії й пізніше – Російської імперії [4, с. 125-130].

Отже, на початковому етапі розвитку української армії підтримання встановленого порядку та узгодженості дій у війську досягалося методами заохочення та покарання, інформація про встановлені правила поведінки (звичаї) передавалися з вуст в уста або ж, шляхом спостереження і наслідування. Зауважимо, що попри свою архаїчність, козацьке звичаєве право мало й власні переваги, як-то оперативність у застосуванні – через відсутність формальних процедур та автентичність, завдяки чому ці норми сприймалися як справедливі, засновані на народній мудрості.

Термін «дисципліна» набув поширення у зв'язку з масштабною військовою реформою, що проводилась Петром I. Зародження явища правової освіти у військових школах, так само, припадає на цей період. Це, насамперед, було пов'язано із прийняттям понад трьох тисяч нормативних актів (маніфести, укази, установи, регламенти, статuti, резолюції тощо), які регламентують повсякденну діяльність військ. Результатом розпочатої у 1700 р. кодифікації та систематизації військово-правових документів стало створення Артикулу військового (1715 р.) та Статуту військового (1716 р.). У 1830 р. було затверджено «Загальне положення і статут для військово-навчальних закладів», яким до навчального плану включалося «законознавство». Цей курс передбачав вивчення російського цивільного й військового законодавства. У «Повчанні для освіти вихованців військово-навчальних закладів» (1849 р.) зазначено, що повага до законів, всіх і кожного, є запорукою державного добробуту. Разом з тим, підкреслювалося, що поважати можна лише те, що знаєш, а тому вихованцям військово-навчальних закладів, крім знань про військове законодавство, необхідним було і знання загальних законів своєї Батьківщини.

Зі свого боку, для правової підготовки юнкерів важливе значення мав розпорядок дня військових училищ і ознайомлення з дисциплінарною практикою, безпосередньо пов'язаною з підтриманням твердого статутного порядку [5, с. 17].

Восени 1917 – весною 1918 р. вище державне керівництво УНР (УЦР та Генеральне секретарство (згодом міністерство) з військових справ) поступово запроваджувало єдині засади розбудови Українського Війська на принципах відновлення основ військової дисципліни та обмеження впливів революційної ейфорії («Тимчасовий закон про утворення Українського народного війська», Статут Осібної Армії УНР). Незважаючи на відмову від регулярної армії та підготовку до введення народної міліції, воєнні й суспільно-політичні реалії змусили соціалістичний провід УЦР зберегти тимчасове існування Українського Війська з урахуванням потреб чіткої військової дисципліни. На думку В. Задунайського, попри нетривалий для встановлення повноцінної військової дисципліни час, українське військове будівництво у цій царині мало реальний вияв і певні успіхи [6, с. 113].

Зі свого боку підготовка військових фахівців для Червоної армії УСРР у 1919-1921 рр. відбувалася у складній організаційній, економічній та політичній обстановці. Зокрема, на початку 1919 р. військові навчальні заклади не мали уніфікованої структури та програм навчання. У січні 1921 р. ГУВУЗ Всеросголовштабу РРФСР було прийнято кінцеве рішення щодо реформи військової освіти, яка передбачала скорочення загальної кількості курсів, їх злиття та перетворення на «військові школи нормального типу» з трирічним курсом навчання; реалізувала нові форми та методи підготовки військових фахівців, оновлені програму та теорію військової освіти, результати яких були застосовані вже на полях Другої Світової війни [7, с. 228].

Організація правової освіти курсантів і слухачів військових навчальних закладів мала низку недоліків, що фіксувалися відповідними комісіями під час перевірок. Так, в Наказі Народного комісара оборони від 24 березня 1943р. «Про результати перевірки військових училищ Червоної Армії» зазначено, що Перевіркою, яка проводилась Управлінням військово-навчальних закладів Червоної Армії із серпня 1942 року по січень 1943 року, встановлено, що військова дисципліна й внутрішній порядок у деяких закладах все ще не налагоджені: мали місце самовільні відлучення з навчального закладу, суперечки з керівництвом і пиятика, а також траплялися випадки побиття курсантів командирами й службовцями з числа постійного складу училищ. Наказ вимагав від начальників училищ вжити рішучих заходів щодо зміцнення військової дисципліни не лише серед курсантів, але й в офіцерів, на яких покладалася виховна функція. Відтак, основною метою правової освіти військовослужбовців у роки Другої світової війни було неухильне додержання особовим складом дисципліни. Разом із цим, з урахуванням бойового досвіду, розвитку озброєння та змін у світовій геополітичній обстановці протягом 1943-1975 рр. відбувалося активне оновлення нормативної бази Збройних сил СРСР. За умов наростання суспільно-політичної кризи подальшої конкретизації зазнавали нормативні засади правової освіти особового складу Збройних сил СРСР. У 1989 р. Наказом Міністра оборони №200–1989 «Про організацію юридичного всеобучу і поліпшення правової роботи в Радянській Армії і Військово-Морському флоті» були встановлені правові мінімуми для окремих категорій військовослужбовців. Законом України від 24 березня 1999 року було затверджено військові Статути Збройних Сил України (далі ЗСУ): Статут внутрішньої служби, Дисциплінарний статут, Статут гарнізонної та вартової служб, Стройовий статут ЗСУ. Згідно статті 59 Статуту внутрішньої служби ЗСУ командир військової частини зобов'язаний, зокрема, займатися правовим вихованням підлеглих; забезпечувати дотримання у підпорядкованому підрозділі внутрішній порядок, який би гарантував неухильне виконання законів України і положень статутів ЗСУ; бути прикладом у дисципліні й виконанні вимог законодавства, наказів і розпоряджень командирів (начальників); ввічливо і справедливо ставитися до

підлеглих, поважати їх честь і гідність; постійно виховувати в останніх гуманізм та людяність, відповідно до загально визнаних принципів міжнародного права. Згідно Директиви Міністра оборони України від 26 січня 1994 року №Д-4 "Про організацію та завдання правового виховання в Збройних Силах України", командири і начальники всіх рівнів зобов'язувалися скеровувати свої зусилля на поліпшення правового виховання особового складу, вбачаючи у ньому невід'ємний елемент бойової підготовки, виховного процесу, головний засіб забезпечення військової дисципліни і правопорядку на високому рівні [8, с. 125-130]. Отже, на сучасному етапі розбудови українського війська взаємозв'язок та залежність таких явищ як правова освіта й військова дисципліна відображені в основних нормативних документах із відповідних питань.

Значущість підтримання дисципліни у збройних формуваннях була беззаперечною за всіх часів, однак, що складнішими ставали тактика ведення бойових дій, озброєння, то більшої організованості й чіткішої регламентації потребувала військова справа. Тож додержання цих норм почало вимагати від майбутніх офіцерів їх опанування в межах спеціально організованого процесу – правової освіти. Водночас, чинники та передумови її розвитку у вищій військовій школі не зводяться лише до потреби в забезпеченні військової дисципліни, адже цей процес не відбувається ізольовано, а має численні зв'язки з іншими подіями та явищами суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 25 – Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, спеціальність 253 – Військове управління (за видами збройних сил). Київ: Міністерство освіти і науки України, 2018. 25 с. (Стандарт Міністерства освіти і науки України).
2. Федоренко В.В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Житомир, 2016. 21 с.
3. Скуріхін С. М. Форми правового виховання офіцерського складу Збройних Сил України. *Юридична наука*. 2011. № 4–5. С. 214–224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_4-5_27 (дата звернення: 10.11.2021).
4. Гавришук О. М. Історія становлення та розвитку законодавства про військову дисципліну: від княжих часів до кінця 19 століття. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 125–131.
5. Сливин Т. С. Правовая подготовка курсантов вузов (педагогическое исследование на материалах военных университетов): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 2002. 193 с.
6. Задунайський В. Становлення засад військової дисципліни в Українському Війську (кінець 1917– квітень 1918 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2009. Вип. XXVII. С. 109–113.
7. Тичина І. Радянські командирські курси на території України в роки Громадянської війни 1919–1921 рр.: історія створення та діяльності. *Педагогічний дискурс*. 2015. Вип. 18. С. 223–228.
8. Черниш Н. Нормативне регулювання правової освіти у вищих військових навчальних закладах СРСР та незалежної України. *Професійна педагогіка*. 2021. Вип. 1 (22). С. 123–131.